

TÜRK EDEBİYATINDA TANZİMAT'TAN SERVET-İ FÜNÛN'A UZANAN KÖPRÜ: “ARA NESİL”

Selami ALAN¹

Geliş: 26.08.2021 / Kabul: 17.11.2021

Öz

Edebiyat tarihçileri, Türk edebiyatını dönemlere ayırırken genel itibariyle önemli tarihi olayları ya da popüler yazar/şairleri dikkate almışlardır. Bu sebeple bazı dönemler arasında boşluklar ortaya çıktığı ve bu zaman dilimlerinde edebî çalışmaların durduğu gibi bir algı oluşmuştur. Oysa Türk edebiyatına katkı sağlayanlar, sadece dönemlerinde ün kazanmış yazar/şairlerden ibaret kalmamış ve dolayısıyla edebiyat varlığını her daim devam ettirmiştir. Sanatçıların birçoğu isim olarak arka planda kalsalar da kaleme aldıkları eserlerle Türk edebiyatının sürekliliğini sağlamışlardır. Bu doğrultuda Türk edebiyat tarihinde uzun yıllar farkına varılmayan ve mevzubahis edilmeyen dönemlerden biri, Tanzimat Edebiyatı ile Servet-i Fünûn Edebiyatı arasında kalan geçiş yılları olmuştur. 1946 yılında Mehmet Kaplan tarafından “Ara Nesil” olarak adlandırılan bu devre, başlangıç tarihi kesin ifade edilememekle birlikte, on beş yirmi yıl civarında oldukça önemli bir süreyi kapsamaktadır. Öte yandan yapılan yeni araştırmalar, Mehmet Kaplan tarafından yirmi beş otuz kişiyle sınırlandırılan bu dönem sanatçılarının sayısının çok daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu makalede, bugüne kadar yapılan araştırmalar incelenerek Ara Nesil Edebiyatının genel çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu döneme mensup kişilerin sanat görüşleri ve edebî türlere yaklaşımlarından hareketle, önceki edebiyatçılardan ne kadar etkilenip kendilerinden sonra gelenleri ne kadar etkilediklerinin cevabı aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ara Nesil Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı, Servet-i Fünûn Edebiyatı, Edebî Dönemler, Türk Edebiyat Tarihi.

THE BRIDGE FROM TANZİMAT TO SERVET-İ FUNUN IN TURKISH LITERATURE: “ARA NESİL”

Abstract

Literary historians have generally considered important historical events or popular writers/poets while dividing Turkish literature into periods. For this reason, there is a perception that there were gaps between some periods and that literary works were not produced during those periods. However, those who contributed to Turkish literature did not

---

¹ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selami.alan@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7388-0430.

only consist of writers/poets who gained fame in their period, and therefore literature has always continued its existence. Much as many of the artists remained in the background as names, they ensured the continuity of Turkish literature with the works they wrote. In this direction, one of the periods in the history of Turkish literature that has not been noticed and discussed for many years has been the transition years between the Tanzimat Literature and the Servet-i Fünûn Literature. This period, which was named as "Ara Nesil" by Mehmet Kaplan in 1946, covers a very important period fifteen to twenty years, although the beginning date cannot be stated precisely. On the other hand, new research revealed that the number of artists of this period, which was reported as twenty-five to thirty by Mehmet Kaplan, was much higher. In fact, in this article, the general framework of the Ara Nesil Literature has been tried to be determined by examining the research done so far. Based on the artistic views of the people of this period and their approach to literary genres, the answer to how much they were influenced by the previous artists and how they influenced the later artists was sought.

Keywords: Ara Nesil Literature, Tanzimat Literature, Servet-i Fünûn Literature, Literary Periods, Turkish Literature History.

Giriş

Türk edebiyat tarihinin dönemlere ayrılması, elzem olduğu kadar bünyesinde tartışmaları da barındıran bir konudur. Özellikle, Fecr-i Âti gibi belli bir beyanname etrafında veya *Servet-i Fünûn* gibi bir yayın organı çevresinde toplanmayan sanatçıların tasnif edilmesinde görüş farklılıkları daha belirgindir. Örneğin Türk edebiyatında Batılılaşmanın başlangıcı kabul edilen Tanzimat dönemi edebiyatının gerek adlandırılmasında gerekse hangi tarihler arasını kapsadığı hususunda - ayrıntılar boyutunda da olsa- edebiyat tarihçileri arasında ihtilaflar görülmüştür. Dönem edebiyatı belirlenirken siyasî hadiselerden, sanatçıların yönelimlerinden veya zaman diliminden hareket edilmiş ve "Arayışlar Devri Türk Edebiyatı", "Teceddüt Edebiyatı", "Yenileşme Devri Türk Edebiyatı", "Edebiyat-ı Cedide" "Avrupalı Türk Edebiyatı", "Modern Türk Edebiyatı", "XIX. Asır Türk Edebiyatı", "Son Çağ Türk Edebiyatı" gibi farklı adlandırmalar yapılmıştır. Yine bu edebiyat döneminin hangi tarihte başladığıyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı kaynaklarda, Şinasi'nin *Tercüme-i Manzume*'yi yayımladığı ve *Şair Evlenmesi*'ni kaleme aldığı 1859 yılı esas alınırken bazılarında ise ilk özel gazete *Tercüman-ı Ahval*'in çıkış yılı olan 1860 dikkate alınmıştır. Öte yandan, Tanzimat Edebiyatı döneminin, Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın kurulduğu 1896 yılına kadar sürdüğüne dair genel bir kanaat oluşsa da bu döneme dâhil olan isimler mevzusunda kesin bir çerçeve oluşturulamamıştır. Zira Tanzimat Edebiyatı'na mensup sanatçılar,

yaygın kronolojik anlayışla birinci ve ikinci nesil olarak gruplandırılırken Mehmet Kaplan 1946 yılında yayınladığı *Tevfik Fikret ve Şiiri* adlı çalışmasında bu grupların haricinde ara bir neslin daha olduğunu dile getirmiştir.

Türk edebiyatında “Ara Nesil” kavramını ilk kez kullanan Mehmet Kaplan (Özarlan, 1994: 4), Servet-i Fünûn Edebiyatı’nın Abdülhak Hamit ile Recaizade Mahmut Ekrem’in hemen akabinde başlatılmasını hatalı bulur. Bu sanatçıların mühim eserlerini kaleme aldıkları 1873-1878 yılları ile Servet-i Fünûn Edebiyatı’nın yapılmaya başladığı 1895 yılı arasında da edebî faaliyetlerin devam ettiğine vurgu yapar (Kaplan, 2004: 25). Dolayısıyla Batı tesiriyle büyük yenilik ve değişimlerin görüldüğü modern Türk edebiyatının Servet-i Fünûn dönemine kadar olan kısmını şu şekilde üç devreye ayırır:

1. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri.
2. Abdülhak Hamit ve Recaizade Ekrem’in ifade ettikleri romantik büyük ihtiras ve ızdıraplar devri.
3. Ara-neslin eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri (realizm)” (Kaplan, 2004: 17).

Ara Nesil sanatçılarının eserlerini verdikleri zaman dilimi hususunda farklı görüşler mevcuttur. Mehmet Kaplan, yukarıda belirtildiği üzere, 1873/1878 ile 1895 yılları arasında yirmi sene civarında bir zaman dilimini işaret eder. Bu zaman aralığı, sonraki çalışmalarda biraz daha daraltılır ve 1880’li yılların ortalarından 1896’ya kadar geçen süre esas alınır. *Nâbizâde Nâzım* adlı çalışmasında bu devreyi 1880 yılından itibaren başlatan Necat Birinci (1987: 1), ilerleyen yıllarda kaleme aldığı makalede: “Ara Neslin başlama tarihini daha önce biz de 1880 olarak belirlemiştik. Ancak bu başlangıcı açıklayan sağlam deliller ileri sürememiştik. Bugün Ara Nesle yeniden bir başlangıç tarihi ararken, bu nesil mensuplarının önde gelenlerinin en az iki yıl birlikte yazdıkları *Haver*, *Güneş*, *Berk* gibi dergilerin çıkış tarihi olan 1884-1885 yıllarını bu neslin edebiyat dünyasına doğuş tarihi olarak kabul edebiliriz. Prof. Dr. Mehmet Kaplan da 1300 tarihini verirken, bu yılda, Ara neslin faaliyetlerinin başladığı dergilerin yayın hayatına çıkışını düşünmüş olabilir.” (1999: 767) açıklamasını yapar. Nitekim bu tarihi öne çeken araştırmacılar olsa da Necat Birinci’nin ortaya koyduğu gerekçeden hareketle, Ara Nesil sanatçılarının Türk edebiyatında 1884/1885 ile 1896 yılları arasında etkin olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu sanatçılar, gerek Servet-i Fünûn topluluğunun faaliyet gösterdiği yıllarda gerekse daha sonrasında gazete ve dergilerde eser yayımlamış, kitap basmışlardır. Fakat

ortak bir dergi veya gazete etrafında birleşmedikleri için “kuvvetli bir grup hareketi olan ve güçlü sanatkârları bünyesinde barındıran Servet-i Fünûn karşısında varlık gösterememiş ve geri planda kalmışlardır” (Gariper, 2013: 115). Başka bir ifadeyle bu sanatçılar, “sahip oldukları sanatsal yeteneğin sınırlılığı nedeniyle kendilerinden öncekileri aşamayıp kendilerinden sonrakilerin gölgesinde kalmış ve edebiyat tarihi içerisinde iki dönemi birbirine bağlayan bir devam nesli olarak konumlandırılmışlardır” (Fildiş – Kaman, 2017: 253).

Mehmet Kaplan, “ikinci derecedeki şahsiyetler” diye nitelediği bu sanatçıların 25-30 kişiden ibaret olduğunu belirtir ve grubun ileri gelenleri olarak sadece Nabizade Nazım, Mehmet Ziver, Fazlı Necip, Mehmet Celâl ve Mustafa Reşit’in isimlerini zikreder (2004: 25). Ancak bu sayı, sonraki araştırmalarda oldukça arttırılır. Örneğin *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*'nde bu isimlere; “Beşir Fuad, Hüseyin Rahmi, Ahmed Rasim, Ebubekir Hâzım Tepeyran, Ali Kemal, Receb Vahyi, Şeyh Vasfi, Elhac İbrahim, M. Nuri, Menemenlizâde Mehmet Tahir, Nigâr Bint Osman, Mihrünnisa Abdülhak Hâmid, Abdülkerim Sâbit, Abdulhalim Memduh, A. Nâzım, Ali Ulvi, Câzım [Hâzım], Fâik Reşâd, Ali Galib, Bâki ve Said Bey” (Kaplan, vd., 1989: XIII-XV; 1997: XVIII/558) de eklenir. Mahmut Babacan ise 1993 yılında hazırladığı *Ara Nesil'de Tenkit* adlı doktora çalışmasında, “Ara Nesil'i Meydana Getiren Şahıslar” başlığı altında elli dokuz isme yer verir (1993: V-VI). Bunlardan kırk sekizi, yukarıda bahsedilen isimlerden farklıdır. Ayrıca Babacan'ın listelediği isimler, yalnızca tenkit türü kapsamında ele alınanlardır. Diğer edebî türlerde eser verenler de dikkate alındığında bu sayının daha da artacağı ortadadır. Nitekim M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl* başlığıyla hazırladığı doktora tezinde Kaplan ve Babacan'ın bahsettiği isimlerden farklı olarak “Tevfik Lâmihi, Halil Edîb, Fâik Reşâd”ı (1993: II) da bu neslin mensupları arasında sayar. Dolayısıyla Ara Nesil'e dâhil olan şahıs kadrosunun oldukça geniş olduğu ve yapılacak yeni çalışmalarla bu listenin daha da uzayabileceği söylenebilir. Öte yandan bu grup içerisinde adları geçen Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar, cumhuriyetin ilanından sonra da eser verdikleri için aynı zamanda erken dönem cumhuriyet yazarları arasında da yer alırlar.

Tıpkı Servet-i Fünûn topluluğu gibi II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında eser veren Ara Nesil sanatçıları, aynı döneme denk gelmelerine rağmen Servet-i Fünûn topluluğunun dışında kalmışlardır. Onlar daha ziyade “Tanzimat edebiyatçıları ile Servet-i Fünûn edebiyatçıları arasında bir köprü vazifesi görmüş ve Servet-i Fünûn estetiğini büyük oranda hazırlamışlardır” (Harmancı, 2019: 158). Bu sanatçıların sanat anlayışları ve edebî kişiliklerinin oluşumunda, 1860 sonrasında açılan Batı

tarzı yeni eğitim öğretim kurumlarında düzenli ve disiplinli tahsil görmeleri etkili olmuştur. Bu okullarda yabancı dil eğitimi aldıkları için özellikle Fransız edebiyatından olmak üzere, Batılı sanatçıların eserlerini asıl kaynağından okuma imkânı bulmuşlardır. Hem yeni tür, şekil ve konu bakımından örnek alabilecekleri eserleri tanımış hem de bu eserlerin birçoğunu Türkçeye çevirmişlerdir (Birinci, 1987: V). Böylelikle bir taraftan kendilerini geliştirirken bir taraftan da Türk edebiyatının şekillenmesinde rol oynamışlardır.

Tanzimat Edebiyatı'nın ikinci nesli ile Servet-i Fünûn topluluğu arasında bağ kuran Ara Nesil sanatçıları, tıpkı onlar gibi sosyal ve siyasi konulardan uzak durup bireysel duygu ve ızdırapları işlemişlerdir. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, Osmanlı ile Ruslar arasında 93 Harbi adı verilen savaşın yaşanması ve yayımlanacak her türlü eserin kontrole tabi tutulması tarzında dönemin toplum, politika ve edebiyat biçimini etkileyen büyük olaylar karşısında kendi iç dünyalarına çekilmişlerdir. Etkisinde kaldıkları Ekrem, Hamit ve Naci gibi sosyal faydayı değil sanatı ön planda tutmuşlardır. Fakat bir taklitçi olmamış ve kendilerine özgü farklı bir “duyuş tarzı” geliştirmişlerdir. Mehmet Kaplan bu gelişim ve değişimi; Namık Kemal, Abdülhak Hamit ve Mehmet Celal'in şaire bakış açılarını kıyaslayarak ortaya koyar. Buna göre Namık Kemal, şairi bir kahraman ve misyon sahibi bir insan olarak tasavvur eder. Hamit ise şairi görülmeyen âlemleri keşfetmeye uğraşan bir filozof veya kâhin olarak görür. Buna mukabil Mehmet Celal'in şairi ne bir kahraman ne de bir mütefekkindir. Ona göre şair, “sırf duygu, sırf hayal kesilmek isteyen bir ruhtur” (Kaplan, 2004: 26). Nitekim Ara Nesil sanatçıları önceki nesillerden ayıran aşırı hassasiyet, santimentalizm ve bireysel duyusuyla bağlantılı bu bakış açısı, onların bütün eserlerine yansır. Dolayısıyla “bu neslin nesir ve şiiri, veremliler, hasta çocuklar, fakirler, aşk ızdırabı ile inleyenler, zaruret altında ezilmiş insanlarla doludur” (Kaplan, 2004: 26). Fakat her ne kadar konu itibarıyla hastaları, zavallıları, çaresizleri ele alsalar da bu nesle mensup sanatçıların temel hedeflerinin estetik olduğu ve edebiyatın hiçbir türüne güzellikten başka bir gaye ile yönelmedikleri gözden kaçırılmamalıdır.

Ara Nesil sanatçıları Tanzimat Edebiyatı'nın birinci ve ikinci nesil mensuplarından ayıran bir husus da gazetecilik yerine daha ziyade dergiciliğe yönelmeleridir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, dönem yönetiminin basını sıkı şekilde takip ederek siyasî ya da sosyal konulara değinen yazılara müdahale etmesidir. “Bu tutum sanatçıların duyusu tarzını etkilediği gibi gazetelerin basılmasını da zorlaştırır” (Kaya, 2013: 153). Neticede ferdi konuları işlemeye başlayan sanatçılar, halkın geneline seslenen gazeteler yerine belli bir zümreye hitap eden dergiler çıkarmaya başladılar. Bu bağlamda Mehmet Kaplan'ın tespitiyle, 1880-1895

yılları arasında çoğu edebiyatla bağlantılı olmak üzere elliden fazla dergi çıkarılır (2004: 25). Genelde bir iki yıl faaliyet gösteren bu kısa ömürlü dergileri çıkarıcıların birçoğu ise Ara Nesil'e mensup gençlerdir. Ayrıca dönem içerisinde dergi sayısının artması ve dergiciliğin gelişmesi, genç yazar ve şairlere savundukları edebî fikirlerin ışığında kaleme aldıkları eserleri kısa zamanda yayımlatma imkânı sunar. Dönemin öne çıkan bazı dergileri: *Âfâk, Âsâr, Berk, Ceridetü'l Hakâyık, Envâr-ı Zekâ, Fevâid, Gayret, Gülşen, Güneş, Hâver, Hazine-i Evrâk, Hazine-i Fünûn, Hizmet, Maarif, Malûmât, Manzara, Mekteb, Mir'at-i Âlem, Mirsad, Muhit, Musavver, Musavver Cihan, Mürüvvet, Nilüfer, Nokta, Pul Mecmuası, Resimli Gazete, Risâle-i Hafî, Sa'y, Sebât, Şafak, Şûle, Şûle-i Maarif, Terakki ve Ümran*'dir.

Bu dergilerin yanı sıra *Tercüman-ı Hakikat, Mizân, Sabah* ve *Saadet* gibi bazı gazeteler de sayfalarında Ara Nesil sanatçılarının yazılarına yer verir. Bir kısmı listelenen bu dergi ve gazetelerin çokluğu bile, Ara Nesil mensuplarının "hemen hemen aynı sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar içinde yetişmiş, çoğu aynı okullardan aynı eğitimi almış, aynı sosyal, siyasi, ekonomik görüşleri paylaşmış" olsalar da "benimsedikleri batılı edebiyat akımlarına göre kültür, sanat ve edebiyat değerlerinde ayrılıklar" (Birinci, 1999: 766) yaşadıklarını ve sanat faaliyetlerinde birlik oluşturamadıklarını göstermektedir. Aslında gayet tabii olan bu farklılıkların oluşmasında ise gerek kendilerinden önceki sanatçıların gerekse Batılı edebiyat akımlarının tesiri büyüktür.

Ara Nesil Sanatçıları Arasındaki Görüş Farklılıkları

On dokuzuncu yüzyıl, Türk toplumu için genel manada farkındalığın, arayışın ve neticesinde değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Sosyal, idarî, malî, askerî birçok alanda görülen bu değişim rüzgârı, doğal olarak akabinde tartışmaları ve ikilemleri getirmiştir. Muhtelif seviyelerde de olsa bütün toplumu etkileyen bu durum; edebiyata Doğu-Batı, eski-yeni, sosyal fayda-estetik kaygı ya da romantizm-realizm (hayaliyyun-hakikiyyun) gibi görüş ayrılıkları şeklinde yansımıştır. Yüzyılın son çeyreğinde bulunan Ara Nesil sanatçıları da bu tartışmaların ve ikilemlerin etkisinde kalmışlardır. Başka bir ifadeyle, Tanpınar'ın belirttiği "Tanzimat'ın en büyük fatalitesi [kaderi]" olan "ikilik realitesi"nden (2012: 144) onlar da kaçamamıştır. Nihayetinde bu nesil mensupları arasında da eski tarz edebiyat anlayışıyla eserler kaleme alan birinin, bir müddet sonra yeni edebiyat tarzını benimsediği veya hem eski hem de yeni biçimleri bir arada sürdürdüğü görülmüştür. Bu bağlamda "dönem içerisinde sınırlarının kesin olmadığı ve birinden

diğerine geçişin kolaylık gösterdiği üç yönelikten söz etmek” (Babacan, 2019: 117) mümkündür.

Birinci grupta, Divan edebiyatından gelen zevk, üslup ve geleneği devam ettirmek isteyen yenilik tenkitçileri yer almaktadır. Şeyh Ali Vasfi, Tameşvarlı Elhâc İbrahim Efendi, Adanalı Hoca Hayret Efendi, Mehmet Salahi, Darbaz-zâde Ali Rûhî ve Muallim Feyzi gibi sanatçılar, Batı'nın tesiriyle edebiyatta tezahür etmeye başlayan yeniliğe karşı eskiyi muhafaza etmeye çalışmışlardır. Eski edebi görüşün temsilcileri hükmündeki bu sanatçılar; gazel, kaside, kıta ve tevhid gibi klasik zevke uygun şiirler yazmışlardır. Fakat “gerçek sanat gücünden mahrum oldukları için, eskiyi reddetmeden eskiyle yeni arasında bir denge kurmaya çalışan Muallim Nâci'nin etrafına kümelenme yoluna gitmişler ve Muallim Nâci'yi eskinin temsilcisi durumuna sürüklemek istemişlerdir” (Gariper, 2013: 117). Dolayısıyla bu sanatçılar eserleriyle değil de daha ziyade yeniliğe karşı savundukları fikirlerle gündeme gelmişlerdir.

İkinci grupta, benimsedikleri eski anlayışı yeni tarzla geliştirmek isteyen sentezciler bulunmaktadır. Ahmet Râsim, Ali Kemal, Recep Vahyî gibi isimlerin dâhil edilebileceği bu grup için “mutavassıtın” tabiri de kullanılmıştır. Muhtemelen ilk kez Süleyman Nesib tarafından kullanılan (Uç, 2006: 408-409) bu ifade; “orta halliler, ılımlılar” anlamına gelmektedir. Mutavassıtın olarak adlandırılan sanatçılar, eski ile yeni arasında bir tavır takınmış ve “Batılılar gibi düşünüp Türkler gibi yazmayı, sosyal araştırmalarımıza, âdet ve geleneklerimize uygun bir edebiyat oluşturmayı” (Kaya, 2013: 157) arzulamışlardır. Hamit ve Ekrem'in, yenilikler hususunda gençler arasında yer yer aşırılıklara zemin hazırlayan (Yıldız, 2006: 140) fikirlerine karşı çıkmamakla birlikte, daha çok Muallim Naci'nin “Her millet kendi milliyetini muhafaza ederek terakki aramalıdır.” (Tarakçı, 1973: 315) esasına dayalı itidal çağrısına kulak vermişlerdir. Arap ve Fars edebiyatlarının taklidini yanlış saydıkları gibi Batı edebiyatlarının taklidini de doğru bulmamışlardır. Bu bağlamda dikkatleri millî söyleyişi kaybetmeden yenileşmenin önemine çekmiş ve ne eskide bağlanıp kalmayı ne de tamamen yenilikçi olmayı uygun görmüşlerdir. Fakat örnek aldıkları Muallim Naci'nin seviyesinde, eski ile yeni tarzı harmanlayan üstün nitelikli eserler kaleme alamamışlardır.

Üçüncü grubu oluşturanlar, yenileşme hususunda R. Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit çizgisini takip eden yenilikçi sanatçılardır. Bu kapsamda sayılabilecek Nabizade Nazım, Mehmet Celal, Fatma Aliye Hanım, Selanikli Fazlı Necip ve Menemenlizade Mehmet Tahir gibi isimler, Türk edebiyatının mevcut klasik biçim

ve muhtevası yerine tamamen Batılı tarzda edebiyat anlayışını model almışlardır. Zaten içinde buldukları dönem de buna müsaitti. Kendilerinden önceki sanatçılar gerek teorik gerekse uygulamalı olarak yeni edebiyat anlayışının zeminini oluşturmuştu. Ayrıca bu isimler, 1860 sonrasında açılan yeni eğitim öğretim kurumlarında küçük yaştan itibaren yabancı dil eğitimi görmüşlerdi. Dolayısıyla Batı edebiyatından birçok eseri ve gazeteyi kaynağından okuma imkânına sahiptiler. Nitekim ortaya koydukları eserlerde tür, şekil ve konu bakımından beslendikleri bu kaynakların etkisinde kalmışlardır. Aralarında sonradan Servet-i Fünûn Edebiyatı'na dâhil olacakların da yer aldığı bu sanatçılar, "Türk edebiyatının Batılı mahiyet kazanmasında, şekil ve muhteva özelliklerinin değişmesinde, yeni bir duyuş tarzının oluşmasında yoğun çaba" (Gariper, 2013: 118) sarf etmişlerdir. Yaptıkları tercümelerle ya da Batılı eserlere öykünerek gerçekleştirdikleri çalışmalarla Türk edebiyatının yenileşmesine katkı sağlamışlardır. Özellikle dönem içerisinde yaşanan edebî tartışmalarda aktif rol alarak Batı edebiyatında gördükleri akımların Türk edebiyatçıları tarafından kabul görmesine ve zihinlere yerleşmesine vesile olmuşlardır.

Bu tasnifte dikkat edilmesi gereken husus, daha önce de belirtildiği üzere, dönem edebiyatçıları kesin sınırlarla gruplandırmanın mümkün olmadığıdır. Çünkü "Tanzimat zıtlıklarının hâkim olduğu" Ara Nesil devresi, "eski ile yeni, doğu ile batı, ananevî ile modernin yan yana ve hatta iç içe" (Özarslan, 1994: 12) geçtiği bir dönemdir. Hem eski/Doğu hem de yeni/Batı edebiyat anlayışlarının tesirinde kalan bu sanatçılar, genel anlamda yenileşmeyi tercih ettikleri hâlde, her iki anlayışla da eserler kaleme alabildikleri gibi bazen de bu iki anlayışı aynı eserde buluşturmışlardır. Aslında dönem sanatçıları da Tanzimat'tan beri yaşanan bu ikilemden rahatsızdır. Örneğin Menemenlizade Mehmet Tahir, kaleme aldığı "Zemzeme" makalesinde bu durumun "edebiyatın gelişme yoluna engeller çıkardığını" (Birinci, 1988: 46) belirtir. "Gayret" başlıklı makalesinde ise dönem itibarıyla Türk edebiyatının hâlini şu cümlelerle açıklar:

"Vaktiyle Yunan tiyatrolarında sürûr ve teessürü göstermek için aktörler bir tarafı tebessüm ve bir tarafı teessür irâe eder yüzlükler giyerek gülmek icab ettikçe bir taraflarını, ağlamak iktiza ettikçe diğer taraflarını gösterirlermiş. Bizim edebiyat da buna yakın bir hâlde bulunuyor. İki çehreye mâliktir ki biri terakki, diğeri tedenni irâe ediyor. Bir taraftan vicdanın hissiyât-ı hafîyye ve teessürât-ı âliyyesini nazarlara ibrâz ile gönülleri meftûniyet ve hayrete garkedecek eserler çıkmakla beraber, diğeri cihetten bin yıllık köhne mazmunlardan ibaret

gazeller, kasideler, filanlar neşrolunur. Halk ise ikisini de mütalâa eyliyor. Bu hâlin devamı elbette kabil olamaz. Hiç şüphe yoktur ki efkâr-ı umûmiye bir noktada ictimâ edecektir, fakat o noktanın tâyini bazılarınca müşkül görünürmüş. Bence ise pek kolaydır. Bir kere zamanın efkâr-ı umûmiyesini göz önüne alalım, meyelân-ı milleti düşünelim! Bugün hiç bir kimse yoktur ki terakkinin ehemmiyetini takdir ile halde tavakkuf etmeyerek daima ileri gitmek esbâbını istihzâr eylemek lüzûmunu teslim etmesin. Bu delâlet eder ki her şeyde olduğu gibi, edebiyatta dahi halkımız taharri-yi hakikatla iştigal ederek, o gazellerin, kasidelerin isbâtına vücûdlarından büyük delil olmayan fenalığı nazarlara çarpa çarpa kendilerine bittabi nefret peydâ eyleyerek edebiyat-ı sahîhaya bir meyl-i umûmi görülecektir” (Birinci, 1988: 47).

Türk edebiyatının mevcut durumunu, bir zamanlar Yunan tiyatrocularının duygularını seyirciye aktarmak için kullandıkları çift taraflı maskelere benzeten Mehmet Tahir, bu durumun bir gün mutlaka değişeceğini vurgular. Her konuda yeniliğe, ilerlemeye meyleden halkın zamanla edebiyatta da tamamen yeniye yöneleceğine ve nihayetinde eskinin terk edileceğine olan inancını dile getirir. Buna karşın dönem sanatçıları arasında, şekil ve muhteva yönüyle genellikle Avrupalı tarzları esas alırken bazı eserlerinde eski edebiyat biçimlerini devam ettirenler de olmuş ve bu ikilik durumu Servet-i Fünûn dönemine kadar sürmüştür. Neticede Şerif Aktaş’ın da ifade ettiği gibi; “İnsan tarafından meydana getirilen her eser, ortaya çıktığı zaman dilimine ait özelliklerden yararlanır ve dönemini farklı bakımlardan temsil eder. Çünkü o, döneminin ürünüdür” (Aktaş, 2015, s. 31).

Zaman zaman eski ile yeni arasında yaşadıkları gelgitlere rağmen Ara Nesil sanatçıları, edebiyatta yaptıkları birçok yenilik ve değişiklikle Servet-i Fünûn döneminin hazırlayıcısı olmuşlardır. Uzun dönem gölgede kalan bu sanatçıların Türk edebiyatına sundukları katkıyı ortaya koymak açısından, farklı edebî türler hakkındaki düşüncelerine ve bu türlerde kaleme aldıkları eserlere bakmak yerinde olacaktır.

Kadim Tür: Şiir

Tanzimat dönemi birçok konuda olduğu gibi, Türk şiirinde de yeniliklerin görülmeye başlandığı bir dönemdir. Bu konuda, “Divan şiirinin kıyısından en bilinçli uzaklaşma” (Namlı, 2018: 71) adımlarını atan kişi Şinasi olur. Gerek 1859 yılında yayımladığı *Tercüme-i Manzume* ile gerek *Müntehabât-ı Eş’âr*’daki (1862) “Münâcât”, “İlahî”, “Arz-ı Muhabbet” veya Mustafa Reşid Paşa için yazdığı

kasideler gibi şiirlerle Türk şiirinde sade bir dil anlayışının yanı sıra biçim ve içerik açısından da değişimin öncülüğünü yapar. Ethem Pertev Paşa'nın 1870 yılında *Hakâyikü'l Vekâyî*'de çıkan *Tıfl-ı Naim* tercümesi ve aynı tarihlerde Sadullah Paşa'nın yayımladığı *Ondokuzuncu Asır Manzumesi*'yle devam eden bu değişim rüzgârı, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile ivme kazanır. Artık Divan şiirinin ağdalı bir dille, hayali konuları işleyen soyut dünyasının yerini; hürriyet, vatan, hak ve medeniyet gibi toplumsal konulara değinen şiirler alır.

Şiirde yaşanan bu değişim, sonraki yıllarda daha da ileri taşınır. Abdülhak Hamit; nazım şekillerini, vezinleri, kafiyeleri değiştirir. "Aruz, hatta aruzda kendi uydurduğu vezinler, hece, hecenin duraksız ve alışılmamış uzunlukta mısraları, dağınık serbest müstezat mısraları, kafiyesiz şiirleri" (Okay, 2019: 102) ile Türk şiirini, klasik anlayışın kural ve kalıplarından kurtarır. Ayrıca şiirin biçiminde yaptığı bu yeniliklerin yanında "*Sahra* ile beraber Divan şiirinin, o donuk ve yalnızca geleneğe bağlı kalınarak anlatılan cansız tabiat anlayışını bir kenara bırakır, bunun yerine tabiatı duymaya, hissetmeye ve ona adeta bir ruh üfleme başarı" (Turan, 2019: 921). Dönemin önemli isimlerinden R. Mahmut Ekrem ise yazdığı şiirlerin haricinde; *Talim-i Edebiyat* (1879), *Takdir-i Elhan* (1886) ve *Zemzeme*'nin üçüncü cildi (1884) için yazdığı önsöz gibi eserlerle Türk şiirinin teorik yönünü biçimlendirir. "Şiir mutlak ahlaka, mantığa uymak zorunda değildir. Güzellik amacı dışında, fikirler, ahlak telkini veya öğretim amacı şiirde aranmaz. Şiirde fikirler bulunmalı ama, açıkça savunulmamalıdır." (Enginün, 2012: 490) düşüncesini benimser. Böylelikle hem Hamit hem de Ekrem şiiri bireyselleştirerek Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından edebiyata yüklenen siyasi ve sosyal işlevi ortadan kaldırırlar.

Biçim ve içerik bakımından farklılıklar göstermekle beraber, Tanzimat döneminin her iki neslini de kapsayan bu yenilik hareketi, Ara Nesil mensuplarını da etkiler. Kendilerinden önceki sanatçıların -özellikle ikinci neslin- takipçisi olan Ara Nesil sanatçıları; onların şekil, üslup ve muhteva bakımından şiirde başlattıkları değişimi daha da ileri taşırlar. Servet-i Fünûn döneminde mükemmel seviyeye ulaşacak birçok yeniliğin öncüsü olurlar. Bu bağlamda öne çıkan şairlerinden bazıları şunlardır: Mehmet Celâl (1867-1912), Menemenlizâde Mehmet Tahir (1863-1903), Recep Vahyî (1867-1922), Nabizâde Nazım (1862-1893), Nigâr Hanım (1862-1918), Abdülhalim Memduh (1866-1905), İsmail Hakkı [Eldem] (1871-1944), İsmail Safa (1867-1901) ve Mustafa Reşit (1861-1936).

Ara Nesil şairleri, tıpkı Tanzimat ikinci nesil sanatçıları gibi politikayla ilgilenmezler. Genel olarak ferdiyetçi şiiri benimser ve kendi iç dünyalarına yönelirler. Onlara göre şiir, “son derece ferdiyetçi ve şairin hisleri aracılığıyla teşekkül etmesi gereken edebi bir türdür” (Turan, 2019: 931). Bu düşüncelerini sadece yazdıkları şiirlere yansıtmakla kalmaz, yayımladıkları makalelerde veya kitapların mukaddime bölümlerinde de beyan ederler. Mesela dönemin önde gelen şahsiyetlerinden Mehmet Celâl, 4 Temmuz 1888 tarihinde *Mürüvvet* gazetesinde yayımladığı “Şâir-Şiir” başlıklı makalesinde şairin ve şiirin niteliğine dair görüşlerini şöyle ifade eder:

“Mahzûn çehresi solmuş, nûr-ı zekâ neşreden gözlerine sirişk-i teessür dolmuş, arasına içini çeker, hazîn hazîn dolaşır, ekseriya zulmette, fırtınalı gecelerde bir mezarın mermerine dayanmış, elini başına koymuş, gâh bir necme bakar düşünür, gâh bir yaprak sadâsı duyar, ağlar bir insan; tabîat tarafından bedbahtlığa mahkûm olarak dünyaya, gelmiş, handesi iğbirâr-ı girye içinde, giryesi tebessüm-i mükedderâne arasında meşhûn bir tali’siz; başdönmesine, halecân-ı kalbe, mütemâdiyen ağlamaya, bazan düşünürken ansızın titremeye mübtelâ olmuş bir mahlûk-ı garîb; gözyaşlarının iri damlalarını bir taş üstüne serperek meçhul bir hisse tebaiyyet ettiğini lişân-ı hâli ile gösteren bir adam gördünüz mü, işte o şâirdir.

Zirveleri bulutlara dokunacak kadar yüksek olan ve dar bir yolun iki tarafını ihâta eden yalçın kayaların yanında müdhiş bir uçurumun nihâyetinden akan nehrin mahûf aks-i sadâlarını, rüzgârın hemen oraya mahsûs bulunan şiddetli ıslıklarını dinlemek için hissiyât-ı şâirânenizi bütün kalbinize topladıktan sonra tahayyülât-ı âşıkaneye daldığınız sırada, uçurumun muzlim bir cihetinden zuhûr ile havaya kalkarken, kanadını bir kayaya çarparak acı acı bağırarak bir kuşun o yürek parçalayan çığlığını işittiniz mi, işte bu da şâirdir” (Andı, 1993: 77).

Alıntılanan metinde görüldüğü üzere Mehmet Celâl, melankoli ve aşırı romantizm içeren şair ve şiir tanımlamasında hisleri ön plana çıkarır. Şiirin özünde hüznün, keder, gözyaşı ve aşırı sevgi arar. Bu nedenle de şairi; duyguların yoğunluğu altında ezilen, müteessir kişi olarak görür. Bu bakış açısıyla Mehmet Celal, Ara Nesil’deki diğer şairlerin temsilcisi gibidir. Çünkü “marazi bir duygusallık, saplantı halinde bir ağlama hissi, dönemin bütün sanatçılarında mevcuttur” (Bekiroğlu, 2011: 355). Örneğin Abdullah Cevdet, 1894 yılında yayımladığı *Masumiyyet* adlı şiir kitabının

mukaddimesinde konuyla bağlantılı şöyle bir ifadeye yer verir: "Hissiyât, hayâtın musikisidir, lakin benim hayâtımın musiki mecmuasında, neşât-engîz hevâlar -acı, muhrik, duzahî, ağır, müz'ic, feryâd-âmiz hevâlara nisbeten- yok denecek kadar azdır" (Turan, 2019: 931). Burada, hisleri hayatın musikisi olarak gören Abdullah Cevdet kendi hayatında mutluluk ve neşe veren hislerden ziyade acı veren, gönül sızlatan, cehennemî, ağır, rahatsızlık veren ve çığlıklarla dolu hislerin baskın olduğundan bahsetmektedir. Bu anlamda Ara Nesil sanatçıları, şiire yaklaşımları bakımından "Servet-i Fünûn edebiyatında yaygın bir hastalık halini alan 'santimantalizm'in" (Kaplan, 2004: 24) öncülüğünü yaparlar.

Mevcut dönemde şiiri; duygusal bir ifade aracı olarak gören Ara Nesil sanatçılarının yanı sıra Nabizade Nazım gibi gerçeğin güzelliklerle süslenerek aktarıldığı, faydalı bir tür olarak görenler de vardır. Zira onun nazarında şiir; "okuyucuya zevk vermeli, onun için bir ibret levhası olmalı, fayda sağlamalı ve hakikatleri dile getirmelidir" (Birinci, 1999: 773). Diğer bir ifadeyle Nabizade Nazım, Tanzimat birinci neslinin şiir anlayışına yakın bir şekilde, gerçek şiirde estetiğin yanında toplumsal faydanın da gözetilmesi gerektiğini iddia eder. Şiirde edebî sanatların kullanımını bile, içerikte yer verilen gerçekleri daha güçlü ve anlaşılır nitelikte ifade etmek kaydıyla kabul eder. Nitekim Ara Nesil şairlerinin birçoğu; Hamit ve Ekrem çizgisini sürdürerek "ferdî hassasiyet ve santimantalizmi yeni temlerle geliştirme" yolunu tercih ederken -daha az sayıda olsa da- yazdıkları "felsefî-hikemî manzumeler, tarih ve savaş konulu kahramanlık şiirleri, sosyal muhtevalı kalem tecrübeleri" (Gariper, 2013: 121) ile Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı takip edenlerin de olduğu görülmektedir. Şiir hususunda sanatçıların bu tarzda farklı görüşleri savunmaları gayet doğal olmakla birlikte, önceki nesillerden intikal eden düşüncelerin ve ikiliğin kısmen de olsa devam ettiğini göstermektedir.

Kendilerinden önceki nesillerin şiirde yaptıkları yenilikleri genişletip geliştiren Ara Nesil şairlerinin biçim açısından üzerinde durduğu konuların başında vezin ve kafiye meselesi gelmektedir. Aslında vezin ve kafiye, geleneksel edebiyatta şiirin olmazsa olmazı olarak görülmekteydi. Vezin denilince ise sadece aruz anlaşılmaktaydı. Fakat "yenilenme devri şairleri şekil gibi, vezni de değiştirmek ihtiyacı duydular" (Tanpınar, 2012: 268). Nitekim Türk şiirinde Şinasi ile başlayan bu arayış yahut gelenekten kopma isteği, Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" makalesindeki sorgulamaları ve Namık Kemal'in *Âkif Bey* oyunundaki hece denemeleri ile daha hissedilir bir boyuta ulaşır. Abdülhak Hamit ise vezin meselesini hece denemelerinde bırakmaz. Şiirlerinde değişik kalıplar kullanarak aruzun sınırları zorlar. Hatta aruz ahenginde vezinsiz şiirler bile yazar. Neticede dönem içinde görülen bu tarzdaki gelişmeler,

şiiirin ne olup olmadığı hususunda geniş tartışmalara yol açar. R. Mahmut Ekrem, *Takdir-i Elhan*'da dile getirdiği “Her mevzun ve mukaffa lakırdı şiir olmak lâzım gelmez.” cümlesiyle şiirin sadece vezin ve kafiyeden ibaret olmadığını belirterek değişim denemelerini destekler. Böyle bir ortamda yetişen Ara Nesil mensupları da devri kuşatan bu tartışmalardan uzak duramazlar. Klasik şiir anlayışının kurallara sıkı sıkıya bağlı ve teferruatlı yapısını sarsan yeni anlayışın yanında yer alırlar. Mesela Ara Nesil şairlerinden Abdülhalim Memduh, *Bedriye* (1887) adlı manzum tiyatro eserinin başında yer verdiği “Birkaç Söz” başlıklı mukaddimesinde, hece aruz ayırt etmeksizin veznin gereksizliğini savunur. Nureddin Ferruh, *Mekteb* mecmuasında yayımladığı bir makalede, Avrupalı medenî toplumlardaki bazı milletlerin vezni terk ettiğini belirterek şiirde veznin lüzumsuz olduğunu iddia eder. Nabizade Nazım, şiirdeki ölçünün vezinle değil de zevke ve akla uygunlukla belirlenmesi gerektiğini ifade eder (Törenek, 2010: 15-25). Menemenlizade Mehmet Tahir de 1884’de yayımladığı “Şiir Nasıl Söylenir” manzumesinde kaleme aldığı “Yazar eş’ârı kafiye aramaz / Zihnini sarf ü nahv ile yormaz” mısraları ile şairi sınırlandıran kalıplara karşı çıktığını dile getirir (Birinci, 1999: 775). Daha da çoğaltılabilecek bu örneklerden hareketle, Ara Nesil şairlerinin klasik şiir anlayışından tamamen kopmamakla birlikte yenileşme hareketine sahip çıktıkları ve klasik edebiyatın Türk şiirini yüzyıllardır kuşatan katı kuralcı yapısının gevşetilmesi hususunda oldukça cesaretli adımlar attıkları söylenebilir.

Ara Nesil mensupları bu kapsamda, yeni temalar içeren yeni şekil denemeleri yaparlar. Bir yandan klasik şiirin şekil türlerini devam ettirirken diğer yandan Batı edebiyatının tesiriyle sarma kafiye, çapraz kafiye, sone ve serbest şekilleri denerler. Örneğin sonraki dönemde Servet-i Fünûn şairlerince yaygınlaştırılacak olan serbest müstezat biçimine ve anjanbmanlı söyleyişe birkaç şiirde de olsa yer verirler. Şiirin cümle yapısını değiştirerek diyalog ve konuşma üslubunu yaygınlaştırırlar. Böylelikle klasik şiire hâkim olan sanatlı ve şairane söyleyiş yerine, çoğu zaman hayatın basitliğini ve yaşanan gerçekliği yansıtan mısralar oluştururlar. Ayrıca R. Mahmut Ekrem ve Hüseyin Haşim’in şiirleriyle başlayan ve Muallim Naci ile M. Faik’in katılımıyla genişleyen resim/tablo altına şiir yazma geleneğini modalaştırırlar. Devir içerisinde birçok şair bu yöneme rağbet eder. Örneğin Menemenlizâde Mehmet Tahir ondan fazla, Mehmet Celal ise otuzdan fazla tablonun altına şiir yazar (Gariper, 2013: 120).

Ara Nesil sanatçıları, Batı edebiyatından yapılan tercümelerle Türk edebiyatına giren ve Ekrem’in “nesr-i muhayyel” adını verdiği mensur şiir tarzına da ilgi gösterirler. Mustafa Reşit, Ali Nusret, Mustafa Fehmi, Ali Nadir, İsmail Safa ve Mehmet Celal

gibi birçok isim bu tarzda şiir denemeleri yapar. Dolayısıyla gerek Hamit ve Ekrem'den öğrendikleriyle gerekse Batı edebiyatından edindikleriyle ufuklarını genişleten Ara Nesil sanatçıları, yaptıkları tenkitler ve biçimsel denemelerle Türk şiirinin gelişimine önemli katkıda bulunurlar.

Devrin popüler şairlerinden biri; roman, hikâye, şiir ve teori gibi farklı türlerde yüze yakın eser kaleme alan Mehmet Celâl'dir. Edebiyat âlemine şiirle adım atar. Çocukluk yıllarındayken bulunduğu mekânlar, buralarda tanıdığı insanlar ve dâhil olduğu aile hayatı onda şairlik hassasiyetinin oluşmasını sağlar (Şen, 2014: IV). Şiirlerinde Büyük Ada'ya çok fazla yer verdiği için "Ada Şairi" olarak tanınır. Ayrıca irticalen şiir söylemedeki başarısı nedeniyle "şair-i mader-zad", "şair-i şirin-makal", "şair-i zi-irtical" gibi unvanlarla anılır. İlk şiirlerinde Muallim Naci etkisi görülür. İlerleyen yıllarda ise Ekrem ve Hamit'in etkisinde kalarak Batılı nazım şekillerini de denemiş; serbest ve yeni tarz şiirlerinde yeni temlere yer vermiştir. Böylelikle hem divan şiirine ait nazım şekillerini hem de Batı'dan alınan nazım şekillerini kullanmıştır. Mensur şiir tarzında da eserler vermiştir. Osmanlı padişahlarını ele alan müstakil şiir kitapları yazmıştır. Sade bir dil kullanan Mehmet Celâl; hüznün, gözyaşı, keder ve ızdıraba geniş yer verdiği eserleriyle kendinden sonraki genç nesil üzerinde kısa süreli de olsa tesirli olmuştur (Andı, 1993: 61-62).

Mehmet Celâl'in şiir kitapları şunlardır: *Ada'da Söylediklerim* (1886), *İstiğrak Yahut Nesirlerim* (1886 – Mensur Şiir), *Kanunî Sultan Süleyman Yahut Fütuhat* (1891), *Yıldırım Bayezid-i Evvel Yahut Bir Cihangir* (1891), *Sultan Mehmed-i Salis Yahut Fatih-i Şehîr* (1891), *Sultan Bayezid-i Sani yahut Elvah-ı Zafer* (1891), *Hüdavendigâr Gazi Yahut Fetihler ve Kosova Sahrası* (1891), *Yavuz Sultan Selim-i Evvel Yahut Fitâb-ı Satvet* (1891), *Fatih Sultan Mehmed-i Sani Yahut İstanbul Fethi* (1891), *Sultan Orhan Gazi Yahut Bir Kahraman* (1891), *Sultan Osman Gazi Yahut Bir Sayyad-ı Hümayun-baht* (1891), *Mai Sünbül Yahut Penbe Bir Gül* (1891), *Çelebi Sultan Mehmet Yahut Müceddid-i Devlet* (1892), *Sultan Selim-i Sani Yahut Muzafferiyet* (1892), *Zade-i Şair* (1894), *Gazellerim* (1894), *Âsâr-ı Celâl* (1894), *Sürûd* (1895), *Elvah-ı Şairâne* (1895 – Mensur Şiir), *Şîr-i Gaza* (1895), *Şevketlü Padişahımız Gazi Büyüik Abdülhamid Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri* (1900).

Ara Nesil şairleri arasında öne çıkan isimlerden bir diğeri, Menemenlizâde Mehmet Tahir'dir. İlk şiirlerini "henüz Mekteb-i Mülkiyye'de okurken talebesi olduğu R. Mahmud Ekrem ile Abdülhak Hamid ve Muallim Naci'nin yeni tarz eserlerinin etkisi altında yazmaya" (Uçman, 2003: 535) başlar. Yeni imajlar, tabiata farklı bakış tarzı, nesre yakın şiir anlayışı, cümle yapısını değiştirerek beyit bütünlüğünü kırma

(anjanbman) denemelerini içeren ilk kitabı *Elhan*'la dikkatleri üzerine çeker. İlerleyen yılların meşhur “abes-muktebes” tartışmasından çok daha önce birkaç şiirinde “kulak için kafiye” uygulamasına yer vererek bir anlamda Servet-i Fünûn dönemine zemin oluşturur. Şiirlerinde aşk, tabiat, din ve tarih gibi konuları işler. Şiir kitapları *Elhân* (1886), *Yâd-ı Mâzî* (1887), *Âsâr-ı Perişân*, (1895) ve *Terâne-i Zafer*'dir (1897).

Ara Nesil şairlerinden Mustafa Reşit, çıkardığı *Şark ve Envâr-ı Zekâ* isimli dergiler ve farklı edebî türlerde yayımladığı yazılar ile devrinde şöhret kazanan sanatçılardan biridir. Edebiyat âlemine *Basiret* gazetesinde yayımladığı küçük hikâyelerle giren Mustafa Reşit, şiir yazmaya daha sonra başlamıştır. Özellikle “edebiyatımızda tutunmasına yardım ettiği mensur şiirleriyle kendine mahsus bir yer” (Özarslan, 1994: 1) edinmiştir. R. Mahmut Ekrem'in estetik anlayışını devam ettiren şiirlerinde ağırlıklı olarak bireysel konulara eğilmiş; aşk, kadınlar, ayrılık ve aşk acısı gibi temaları işlemiştir. Ele aldığı bu konular sebebiyle de çevresi tarafından “edib-i şehir”, “şâir-i nâsir” ve “muşaka şairi” gibi unvanlarla anılmıştır. “Edebiyatımızda santimentalizmi kendi şartlarında en uç noktaya götüren” (Özarslan, 1994: 80) Mustafa Reşit, Ara Nesil devresinde yazdığı şiirleri *Şükûfe-i İstiğrak* (1892) adıyla; *Envâr-ı Zekâ* ve *Şark* dergilerindeki mensur şiirlerini de *Gözyaşları* (1887) adıyla kitaplaştırmıştır. Sonraki yıllarda yazdığı şiirleri ise *Medfûn Emeller-1* (1919) ve *Medfûn Emeller-2* (1924) adlarıyla yayımlamıştır.

Şeyh Vasfî, Muallim Naci'yi örnek alan sanatçılardandır. “Daima Nâci'nin bulunduğu yerlerde bulunmaya, onun değer verdikleriyle dostluk kurmaya, onun gibi şiirler söylemeye, kısacası hemen her alanda onu taklit etmeye” (Gökçe, 2014: 166) çalışmıştır. Naci'nin rehberliğinde yazdığı şiirlerinde klasik edebiyatın normları çerçevesinde yeni söyleyişler aramıştır. Klasik şiirin dokunulmaz gördüğü sevgiliyi halka yaklaştırmış, somut bir hâle getirmiştir. Şiirlerinde tasavvufi mülâhazalara genişçe yer vermiştir. Bunun yanında “şiirlerinin büyük kısmını ihtiva eden *Cezbât* (İstanbul 1302) adlı eserinin başında Arab ve Acem edebiyatlarını öğrenmeden yalnız Avrupa edebiyatını öğrenmenin şair ve yazar olmaya yetmeyeceğini savunmuştur” (Kılıç; Atalay, 2011: 64). Vasfî'nin şiir kitapları; *Cezbât* (1886), *Feyzâbâd* (1892) ve *Ravzatü'l Ârifin*'dir (1909/1910).

Recep Vahyî de Muallim Naci'nin etkisinde kalan Ara Nesil şairlerinden biridir. Klasik edebiyatın nazım şekilleri ve konuları ile yeni edebiyat anlayışının şekil ve konularını bir arada kullanmıştır. Bursa'da yayımlanan *Nilüfer* dergisinde Rusça ve Fransızcadan şiirler tercüme etmiştir (Sınar Çılgın, 2006: 61). Bu şiirlerinde

konuşma diline yakın bir üslup kullanmıştır. Şiirlerinin mühim bir kısmı dönemin dergi ve gazete sayfalarında kalan Recep Vahyî'nin *Nazire-i Ziya Paşa* (1891), *Minhâcü'l Mirâc* (1896), *Manzûm Türkiye-İtalya Harbi* (1912/1913) ve *Harb-i Umumî* adlarıyla yayımladığı dört şiir kitabı ile Rusçadan yaptığı çevirileri topladığı bir defteri vardır (Gariper, 2013: 123).

Ara Nesil şairleri arasında dikkat çeken isimlerden biri de on dört yaşından itibaren şiirler kaleme alan Nigâr Hanım'dır. Aristokrat bir aileye mensup olan Nigâr Hanım, yazı hayatına erkek kardeşi Ali'nin ölümü üzerine söylediği bir mersiye ile başlar. R. Mahmut Ekrem'in etkisi görülen şiirlerinde romantik akıma bağlıdır. Duygusal, samimi ve lirik bir şiir dili vardır (Bekiroğlu, 2007: 84). Genellikle aşk, ızdırap, yalnızlık gibi ferdi temaları işlemiştir. Şiirin haricinde devrin gazetelerinde kadın konusunda pek çok yazı yazmış ve kadın derneklerinde aktif olarak görev almıştır. Şiir kitaplarının bazıları nazım ve nesir kısımlardan oluşmaktadır. Nigâr Hanım'ın şiir kitapları; *Efsûs I* (1887), *Efsûs II* (1890), *Nîran* (1896), *Aks-i Sadâ* (1899), *Safahât-ı Kalb* (1901) ve *Elhân-ı Vatan*'dır (1916).

Batı'dan İthal Türler: Roman ve Hikâye

Türk edebiyatının Batı'dan yapılan çevirilerle tanıdığı roman ve hikâye, birinci ve ikinci nesil sanatkarlar gibi Ara Nesil mensuplarının da dikkatini çeken edebî türlerdir. Kendilerinden önceki edebiyatçıların yaptıkları roman tercümelerinden ve ilk telif tecrübelerden haberdar olan Ara Nesil sanatçılarının birçoğu, yabancı dil bildikleri için asıl kaynağından yeni eserler okuma fırsatı da bulmuştur. Özellikle Fransız kaynaklardan edindikleri bilgileri tatbiki girişen bu sanatçılar, şiire nispetle daha az olsa da roman ve hikâye türlerinde de eserler kaleme almışlardır.

Ara Nesil mensupları roman türünde eser kaleme alırken özellikle, okudukları Batılı yazarların tesirinde kalmışlardır. Onların eserlerinden biçimsel alıntılar yapmanın yanı sıra bazen vakada bazen de tasvirlerde bu kaynaklardan çokça istifade etmişlerdir. Örneğin Mustafa Reşit'in *Bir Kızın Hatası* romanında yaptığı gibi, görmedikleri mekânları ve buralardaki ilişki biçimlerini yabancı romanlar vasıtasıyla kendi eserlerine taşımışlardır. Yine Batı edebiyatından tanıyıp etkilendikleri romantizm akımı doğrultusunda okurun merhamet duygularına hitap eden, acıma hissini hedef alan, santimental üslupla kurgulanmış vakaları işlemişlerdir. Bu eserlerde, intihar eden kahramanların bıraktıkları mektuplara ya da mezar taşlarına yazılan duygusal sözlere yer veren yöntemlere başvurmuşlardır.

Okurun duygularına hitap etmeyi hedefleyen Ara Nesil romanları genellikle teknik açıdan bazı aksaklıklar içermektedir. Öncelikle yazarların birçoğu olay kurgusunu,

daha önceki Tanzimat romanlarının genelinde görüldüğü üzere, iyi-kötü biçiminde zıt vasıflarla vurgulanan kahramanlar üzerine inşa etmiştir. Bazıları kahramanları tanıtmak için yaşadıkları çevreyi ayrıntılı şekilde anlatma hususunda hassasiyet gösterirken bazıları kahramanı tanıtmakla alakası olmayan tabiat tasvirleriyle yetinmiştir. Dolayısıyla kahramanı, bütün yönleriyle ve gerçekçi bir şekilde aktarma konusunda yetersiz kalmışlardır. Ayrıca teknik bakımından güçlü olmadıkları hâlde, nadiren de olsa toplumsal bir sıkıntıyı dile getirip okura ders verme yoluna gittikleri için anlatımda basitlik ve sığlığın içine düşmüşlerdir (Karagülle, 2004: 9).

Kaleme aldıkları şiirlerde genel olarak sosyal faydadan ziyade estetik kaygıyı esas alan Ara Nesil yazarları, roman ve hikâyelerinde de aynı anlayışı devam ettirirler. Aşk acısı, kıskançlık, hastalık ve ölüm tarzında bireysel konuların yanında bazen görücü usulüyle evlenme, çok eşlilik, yasak ilişki, mirasyedilik, mürebbiyelik, yoksulluk gibi sosyal meselelere değinseler bile bu konuları çoğunlukla ferdî boyutuyla işlemişlerdir. Özellikle, dönemin siyasî atmosferi dolayısıyla hürriyet, adalet ve eşitlik gibi siyasetle ilişkilendirilebilecek konulardan uzak durmuşlardır. “Öyle ki Ara Nesil Dönemi’nde kaleme alınan telif hikâyelerin içinde siyasi olayları konu edinen hiçbir hikâyeye rastlanmaz” (Memiş Baytimur, 2018: 371). Buna karşın, Tanzimat Edebiyatı birinci nesil sanatçıları gibi, zaman zaman okurlarına ders verme isteğinden kendilerini alamayanlar da olmuştur.

Tanzimat Edebiyatı döneminin birinci ve ikinci nesillerinde roman ve hikâye kavramları hususunda bir belirsizlik vardır ve bu belirsizlik Ara Nesil devresinde de bir müddet devam eder. Dönemdeki birçok sanatçı, hikâye kelimesi ile romanı kasteder. Hikâye türünde kaleme alınan eserler için ise “fıkra”, “lâtife” veya “küçük roman” gibi ifadeler kullanılır. Türler arasındaki bu müphemlik 1890’lı yıllardan sonra ortadan kalkmaya başlar. Ara Nesil sanatçılarından Mehmet Celal, Abdullah Zühdü, Ahmet Rasim ve Nabizade Nazım gibi yazarlar, ele aldıkları kahramanların iç dünyalarını yansıtan daha bilinçli hikâyeler oluşturmaya başlarlar. Fakat bu durumun aynı yıllarda yazılan bütün hikâyeler için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir (Memiş Baytimur, 2018: 39-40). Neticede bu dönemde yazılan hikâyeler; olay örgüsü, dil ve anlatımlarında görülen teknik kusurlarına rağmen Türk hikâyeciliğine nitelik ve nicelik açısından ivme kazandırır.

Ara Nesil’de kaleme aldıkları roman ve hikâyelerle öne çıkanlar arasında Nabizade Nazım, Mehmet Celal, Mustafa Reşit, Fatma Âliye Hanım, Selanikli Fazlı Necip, Mehmet Vecihî ve Mehmet Müncî Paşazade gibi birçok isim sayılabilir.

Türk edebiyatında daha çok roman ve hikâyeleriyle şöhret kazanan Nabizade Nazım, otuz bir yıllık kısacık ömrüne şiir, hikâye ve roman türlerindeki eserleri ve edebî eleştiri yazılarının yanı sıra mesleğiyle ilgili fennî ders kitaplarını da sığdırmayı başarmış biridir. İlk eserlerinde romantizmin etkisi görülmele birlikte sonraki eserlerinde realizm ve natüralizmi benimser ve Ara Nesil sanatçıları içinde realizm ve natüralizmin temsilcisi konumuna gelir. Roman üzerine Ahmet Mithat Efendi ile yaptıkları bir tartışma vesilesiyle kaleme aldığı yazıda, roman yazarı olabilmenin bazı şartlarından söz eder. N. Nazım'a göre; "roman yazarı öncelikle Mekteb-i Sultanî gibi bir okuldan mezun olmalıdır. Bunun dışında hayatı bütün yönleriyle tanımalı, kimya, fizik, nebatat, anatomi sahalarında bilgi sahibi olmalı ve eserlerinde yer alacak mekânlara seyahat etmelidir" (Çağın, 2020). Öte yandan bir yazarın gerçek hayatta karşılaştığı olayları, kendi duygu ve düşüncelerini karıştırmadan doğal seyri içinde aktarması gerektiğini belirtir. Bu konuyla ilgili fikirlerini, *Karabibik* ve *Hasba*'nın önsözlerinde de dile getirir. Fakat savunduğu bu fikirleri, *Karabibik* haricindeki hikâyelerinde kendisi de hayata geçiremez (Kacıroğlu, 2004: 82). Buna karşın, hikâye tekniğinde devrine nispetle çok önemli bir değişikliğe giderek *Yadigârlarım* ve *Bir Hatıra* hikâyelerinde olayı birinci şahsın ağzından aktarır. A. Mithat Efendi'nin *Müşâhedât* romanında da görülen bu teknik vasıtasıyla anlatıya inandırıcılık kazandırır ve okurun kendini olayın içinde hissetmesini sağlar.

Nabizade Nazım, realizm ve natüralizme uygun bir tarzda yazdığı *Karabibik* adlı uzun hikâyede köy hayatını anlatır. Bu eser, Ahmet Mithat'ın romantizme bağlı olarak yazdığı *Bahtiyarlık* adlı romanından sonra, Anadolu'ya açılan gerçekçi köy edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilir. *Karabibik*'in içeriğini köy hayatındaki gündelik pratikler oluşturur. Anlatılan olaylar, Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Beymelek köyünde geçer. Nabizâde Nazım, romanın ön sözünde Anadolu köylerinden birini seçme amacının köylülük ve çiftçilik âlemlerine yabancı olanlara köylünün geçimi ve yaşayışı hakkında bilgi vermek olduğunu söyler (Kaplan, 1997: 26). Hikâyede köylüler kendi şiveleri ile konuşturulur. Dil ve üslup sadedir. Nabizade Nazım, eserin ön sözünde; "Vukuata [olaylara] kendi hissiyat ve mütalaatını [düşüncelerini] hiç bir vechile [sebeple] katmamak hakikî romancının vezaif-i esasiyesinden [asıl vazifelerinden] olmakla hikâyeye hep surette yürütülmüştür; bulacağınız hükümler ve mütalaalar hep eşhas-ı vakanın kendi mallarıdır; benimle hiç bir irtibatları yoktur." (1996: 1) sözleriyle belirttiği üzere anlatıya kendi duygu ve düşüncelerini karıştırmamaya özen göstermiştir. Bu yönüyle *Karabibik*, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarından farklıdır (Kaplan, 2006: 339- 340).

Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı romanı da realist bir eserdir. Yazarın ölümünden sonra yayımlanan bu roman, Türk edebiyatında psikolojik muhtevalı ilk roman olarak kabul edilir (Uçman, 2006: 265). Romanda kıskançlık duygusu Zehra'nın iç dünyası aracılığıyla yansıtılır. Romanda Suphi, Tanzimat romanlarının pek çoğunda olduğu gibi babasız bir gençtir, yarı tahsillidir, tecrübesizdir. Nabizade Nazım romanını her ne kadar natüralizme uygun olarak yazdığını söylese de -diğer Tanzimat romancıları gibi- anlatıma müdahale eder, karakterlerin kafasından geçenlerle ilgili yargılarda bulunur. Dolayısıyla natüralist romanda yazarın kendini gizleme anlayışından uzaklaşır.

Ara Nesil'de roman ve hikâye yazan bir başka isim, Mehmet Celâl'dir. Özellikle hikâye türünde Ara Nesil mensupları arasında en çok eser veren kişidir (Memiş Baytimur, 2018: 42). Eserlerinde sade bir dil kullanır, popüler nitelikte romantik aşk maceralarını anlatır. Anlattığı aşklarda otobiyografik özellikler vardır. Gençliğinde âşık olduğu Rum kızı Anna'ya duyduğu sevgiyi, *Venüs* (1886) adlı uzun hikâyesinde ve *Küçük Gelin* (1893) romanında ele alır. *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri* adlı eserinin üçüncü kısmı ile *Maârif* mecmuasında çıkan "Roman Mütâlaası" başlıklı makalesinde romanla ilgili görüşlerini açıklar. Bu yazılarında, itibarî âlem oluşturmaya çalışan bir roman yazarının, dış dünyadaki gerçeklerden seçtiği vaka, şahıs ve konuları tarafsız bir anlatımla okura aktarması gerektiğini belirtir. Anlatıda yer verilecek hayallerin dahi akla, mantığa uygun olmasını savunur. Realist ve natüralist Batılı yazarların da gözettikleri bu hususları romanın temel şartı olarak görür. Savunduğu bu fikirlere karşın "Mehmet Celal'in romanlarında vaka gevşek, tahlil ve tasvirlerde vaka bağlantısı zayıftır. Bir yazar olarak okuyucuya seslenir, kahramanları karşısında tarafsızlığını koruyamaz ve onları sübjektif sıfatlarla niteler. Şiiri gibi romanında da çok şey marazi bir aşk etrafında döner. Yoğun ve ihtirash aşk romanlarının vazgeçilmez mevzuudur" (Babacan, 2019: 134).

Mehmet Celal; *Cemile* (1886), *Elvâh-ı Sevdâ* (1892), *Küçük Gelin* (1893) ve *İsyân* romanlarında köy hayatından bahseder. *Cemile*'de, romana ismini veren kahramanın bir zorba tarafından Antakya civarında bir köye kaçırılışı, burada yaşananlar ve Cemile'nin sevdiği kişi tarafından kurtarılması ve mutlu bir evlilik yapmaları anlatılır. Romanda halk hikâyesi geleneği ağır basar. Köy hayatı, canlı ve ayrıntılı bir şekilde anlatılmaz. Cemil isimli bir şairin mutsuzlukla biten aşklarının işlendiği *Elvah-ı Sevdâ* romanında da genel ortam köydür. *İsyân* romanında ise Sultan II. Abdülhamit döneminin siyasî ve sosyal yapısı anlatılır. Yönetime karşı çıkan genç ve idealist bir doktorun meslekî faaliyetleri ve feci bir sonla biten evlilik hayatı ele alınır. Genellikle popüler tarzda romanlar kurgulayan Mehmet Celal, okurun

gözünde somut bir mekân canlandırıp gerçekçi bir etki bırakacak anlatımı sağlayamaz (Daşcıoğlu, 1995: 136). Bu yönüyle de roman ve hikâye hususunda gelecek nesiller üzerinde çok da etkisi olmayan sadece döneminde okunan bir yazar olarak kalır. Mehmet Celal; *Venüs* (1886), *Cemile* (1886), *Dehşet Yahut Üç Mezar* (1886), *Orora* (1887), *Margrit* (1891), *Bir Kadının Hayatı* (1891), *Elvâh-ı Sevda* (1892), *Muhabbet-i Maderâne* (1893), *Küçük Gelin* (1893), *Zehra* (1894), *Rene* (1894), *Mükâfat* (1895), *Bî-vefa* (1895), *Müzeyyen* (1899), *Dâmen-âlûde* (1899), *Kuşdili'nde*, *Leman*, *Nedamet: Bir Şairin Ser-nüvişti* ve *Bir Sefil Kadının Hayatı* adlı romanları kaleme alır.

Mehmet Celal'in ayrıca roman adı altında yayımlanmış fakat "çoğu basit ve hissî aşk konularını" (Okay, 2015: 138) işleyen uzun hikâyeleri de mevcuttur. Genellikle sade bir dil ve söyleyiş ile gözleme dayalı bir anlatımı benimsediği, uzun ve kısa hikâyelerden oluşan bu eserlerden bazıları şunlardır: *Hâlâ Seviyor Yahut İftirak* (1891), *Vicdan Azapları Yahut Bilinmeyen Kıymet* (1891), *Mai Sünbül Yahut Penbe Bir Gül* (1891), *Oyun* (1892), *Mev'id-i Mülâkat* (1893).

Türk edebiyatının ilk kadın romancılarından biri olan Fatma Âliye Hanım da Ara Nesil'e mensup yazarlardandır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Fatma Âliye'nin edebiyat dünyasında yer edinmesinde Ahmet Mithat Efendi'nin desteklerinin önemli etkisi vardır. Matbuat dünyasına 1899 yılında George Ohnet'in *Volonte* adlı romanını *Meram* ismiyle çevirerek girer. "Bir Kadın" imzasıyla yaptığı bu tercüme eserden sonra ilk telif eser olarak, yine aynı imzayla *Hayal ve Hakikat*'in "Vefa" başlıklı bölümünü yazar. Önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen iki bölümlük bu romanın "Vedat" başlıklı bölümünü ise Ahmet Mithat Efendi kaleme alır. Türk edebiyatının iki yazarlı ilk romanı olan *Hayal ve Hakikat*'ten sonra kendi adını kullandığı ilk romanı olan *Muhâdârat*'ı (1892) yayımlar (Argunşah, 2012: 14). Romanlarında ağırlıklı olarak kadınların hayattaki varoluş mücadelelerini işler. Evlilik kurumu üzerinden kadının geleneksel aile yapısı içinde karşılaştığı güçlükleri anlatır. Kadınların eğitime önem verilmesi gerektiği konusu üzerinde durur. "Kadının eğitimi ve kadın hakları üzerinde dururken İslam medeniyetinin üstünlüğünü savunur. Bu anlamda o, Avrupalı kadınların Türk kadınına bakışındaki yanlışlıkları düzeltme amacındadır" (Kanter, 2009: 11). Türk edebiyatında yazdıklarından ziyade icraatlarıyla ve ilk kadın yazarlardan olması yönüyle dikkatleri çeken Fatma Aliye Hanım, Ara Nesil döneminde *Re'fet* (1898) ve *Ûdi* (1899) romanlarını da kaleme alır.

Bu dönemde eserleriyle dikkat çeken bir diğer yazar Ahmet Rasim'dir. Çocukluk yıllarında divan edebiyatı ile ilgilenen Ahmet Rasim, devrin önemli yazarlarından Ahmet Mithat ve Muallim Naci'yi örnek alır. İlk uzun hikâyeleri *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanır. Hemen hemen bütün edebi türlerde eser kaleme alan çok yönlü bir yazardır. Eserlerinde güçlü ve başarılı bir gözlem yeteneğine sahip olduğu görülür. Yaşadığı çevreyi ve halkı çok iyi tanır ve eserlerine de başarıyla aksettirir. Genellikle uzun hikâye tarzında eserler verir. Daha çok Nâmık Kemal tarzında, marazî bir hassasiyetle acıklı gönül maceralarını işlediği bu eserleri, “cep romanları” genel adı ile yayımlanır. Romanlarında olay örgüsü oldukça basittir. Anlatı sırasında yer yer Ahmet Mithat Efendi gibi araya girer ve ek bilgiler verir. Kahramanları konuştururken günlük, doğal kullanıma yakın bir dille yazarken tasvirlerde ağır ve sübjektif bir anlatım sergilediği için düzenli bir üslubu yoktur. Kahramanların iç dünyalarında yaşadıklarına ise neredeyse hiç değinmez (Aktaş – Özcan, 1989: 118). Ahmet Rasim'in hikâye ve romanlarından bazıları; *Derd-i Dil* (1890), *Bir Sefilenin Evrak-ı Metrukesi* (1891), *Endişe-i Hayat* (1891), *Leyâl-i Izdırab* (1891), *Leyâl-i Izdırab* (1891), *Meşakk-ı Hayat* (1891), *Meyl-i Dil* (1891), *Tecarib-i Hayat* (1891), *Güzel Eleni* (1891), *Afife* (1892) ve *Mekteb Arkadaşım*'dir (1894).

Edebî Bir Tür Olarak Eleştiri

Yenileşme arzusunun neticesinde yoğun arayışların yaşandığı XIX. yüzyıl, doğal olarak sorgulamaların ve eleştirilerin de sıkça görüldüğü bir dönemdir. Batı'dan alınan modern eleştiri anlayışlarının da etkisiyle dönemin edebiyatçıları arasında eski ile yeni, geleneksel ile modern, soyut ile somut gibi birçok hususta büyük tartışmalar gerçekleşmiştir. Öte yandan sanatçılar, edebî bir eser veya kişi hakkında değerlendirmelerde bulunurken kendi görüşlerini de bildirmişlerdir. Edebî bir tür olarak eleştirinin neden ve nasıl olması konusunda da fikirlerini paylaşmışlardır. Nitekim bu gelişmeler doğrultusunda gerek süreli yayınlarda gerekse müstakil kitap şeklinde birçok eser ortaya konmuştur.

Ara Nesil devresi, eleştiri türünün oldukça canlı olduğu yıllardır. Çünkü bu nesle mensup sanatçılar, Tanzimat edebiyatının birinci ve ikinci nesillerini kapsayan eski-yeni münakaşası içinde yetişmişlerdir. Bunun yanında bir taraftan Şinasi, Namık Kemal ve Mizancı Murat gibi sanatkârların “edebiyat-ı ahlakiye” ilkesine dayalı eleştirilerini okurken diğer taraftan edebiyatı sırf bir ilham, muhayyile ve duygu eseri olarak gören Hamit ve Ekrem gibi üstatların fikirleriyle beslenirler. Sonrasında ise bir taraftan eskilerin yürüttüğü tartışmalara dâhil olurken bir taraftan da yeni tartışmalara yönelirler. Mesela Batı edebiyatı ve edebî akımlar ilk defa bu dönemde

genişçe tartışılmaya açılarak eleştirinin konusu olur (Gariper, 2013: 126). Batı edebiyatından eser ve yazarlar tenkit edilir. Sonuçta bu dönemde eleştiri türü, Türk edebiyatında edebî bir tür olarak şekillenmeye başlar.

Ara Nesil yıllarında eleştiri tarihi açısından önemli konulardan biri, romantizm (hayaliyyun)-realizm/natüralizm (hakikuyyun) tartışmasıdır. Tartışmayı, Menemenlizade Mehmet Tahir ile pozitivist bir yazar olan Beşir Fuad başlatır. Beşir Fuad, Türk edebiyatındaki ilk tenkitli monografi olan *Victor Hugo* adlı eseri yayımlar. Bu kitapta romantizmi eleştirirken natüralizm ve realizmi tanıtarak söz konusu akımları savunur. Victor Hugo'nun müspet ilimlere meraklı olmayışına üzülen Beşir Fuad'a göre, şiir için müspet ilim gereklidir. Bu çerçevede, en güzel şiirin hakikate uygun olan şiir olduğunu dile getirir. İnsanlığa hizmet bakımından ilim adamlarını şairlere tercih eder ve Victor Hugo ile Emile Zola'yı kıyaslar. Victor Hugo'nun büyük bir yazar olmasına rağmen fikirlerinin ve eserlerinin gerçeğe uygun olmadığını, Emile Zola'nın ise Victor Hugo kadar edebî gücü olmamasına rağmen hakiki şeylerden bahsettiğini söyler. Beşir Fuad'ın savunduğu noktalardan birisi de edebî eserlerde sebep sonuç ilişkisinin olması gerektiğidir (Gülşen, 2018: 147). Bunun üzerine romantizm- realizm tartışması ortaya çıkar.

Beşir Fuad, materyalist ve pozitivist görüşleri benimseyen bir şahsiyettir. Onun natüralizmi benimsemesinde de pozitvizmin etkisi söz konusudur. Dolayısıyla devrinin; hayalperest, romantik, santimantal ve gözyaşı dolu edebiyatına karşı çıkar. Romantiklerin değil natüralist bir yazar olan Emile Zola'nın örnek alınması gerektiğini savunur. Muallim Naci ile mektuplaşmalarından oluşan *İntikad* (1887) ve natüralizmin prensiplerini anlattığı *Victor Hugo* (1885) monografisi, tenkit alanında önemli eserlerdendir. Beşir Fuad'ın Victor Hugo üzerine eleştirel bir kitap yazması ve Hugo'nun yerine Voltaire'i tercih etmesi, Tanzimat birinci kuşağını karşısına alması anlamına gelir. Beşir Fuad, Tanzimat düşüncesinin Batı'ya yaklaşımındaki tüm sınırları ortadan kaldırmak ister, materyalist felsefeyi benimser. Materyalist felsefenin ve pozitvizmin edebiyata nasıl uyarlanacağını göstermek amacıyla, *Güneş* adlı bir dergi çıkarır. Beşir Fuad'ın en çok tartıştığı isimlerden biri, R. Mahmut Ekrem olur. Santimantal ve hissi şiirler yazan R. Mahmut Ekrem'in şiirde duyguyu savunmasını eleştirir. Beşir Fuad'ın aşırı duygusallıkla eleştirdiği Ekrem, daha sonra realist bir bakış açısıyla *Araba Sevdası* romanını kaleme alır (Parla, 2014: 111- 121).

Ara Nesil döneminin önemli tartışmalarından bir diğeri, Abes- Muktebes meselesidir. Hasan Asaf adlı genç bir şair, 1895 yılında *Malumat* dergisinde “Burhan-ı Kudret” adlı bir şiir yayımlar. Şiirin;

“Zerre-i nurundan iken muktebes
Mihir ü mehe etmek işaret abes”

dizelerinde geçen “muktebes” ve “abes” kelimelerinin kafiye oluşturmayacağı söylenir. Bunun sebebi ise “muktebes” ve “abes” kelimelerinin Arap alfabesine göre farklı harflerle [sin (س) ve peltek s (ث)] yazılıyor olmasıdır. Eski şiir taraftarları, kafiye oluşturacak kelimelerde aynı harfleri kullanmadığı gerekçesiyle Hasan Asaf’ı henüz kafiyeyi bile bilmemekle suçlarlar. Hasan Asaf ise kendini savunmak için R. Mahmut Ekrem’in “şiirin göz (basar) için değil kulak (sem’) için olduğu” fikrini referans gösterir. Aslında *Malumat*’ta bu şiirle ilgili yapılan tenkitler sırf söyleyiş ve kafiyeyle yönelik değildir, eleştirilerin şiirdeki diğer kelimelerin anlamlarına bakan yönü de vardır (Nas, 2019: 738). Neticede Hasan Asaf ile *Malumat* mecmuasının eleştirmeni arasında edebî bir tartışma başlar. Bu tartışmalara R. Mahmut Ekrem de dâhil olur. *Malumat* mecmuası eleştirmeninin konuyla bağlantılı kaleme aldığı son yazıdan yaklaşık bir ay sonra Ekrem, kafiye hususunda düşüncelerinin yanı sıra şiir ve tenkite dair görüşlerini de içeren ve böylelikle tartışmanın çerçevesini genişleten bir yazı yayımlar. Kafiyenin göz için mi yoksa kulak için mi olduğu meselesinden hareketle “abes-muktebes” kelimeleriyle sembolleşen bu tartışma, zamanla değişik isimlerin de dâhil olmasıyla edebiyatta bilim, sanat ve tenkidin yeri tartışmasına dönüşür. “Bu basit olay, aslında onlarca yıldır devam eden eski-yeni kavgasının, daha sistemli tartışmalara ve gruplaşmalarla belirginleşmesine yardım eder” (Korkmaz, 2019: 147). Nitekim Ekrem’in inisiyatifi ile *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplanan gençler, yeni bir edebî dönem başlatırlar. Dolayısıyla Ara Nesil döneminde gerçekleştirilen bu tarz tartışmalar, hem Türk edebiyatında modern eleştiri türünün gelişmesini sağlar hem de geleceğin genç edebiyatçılarına nasıl bir yol takip etmeleri hususunda kılavuzluk yapar.

Diğer Türler

Ara Nesil’e mensup sanatkarlarının edebî faaliyetleri şiir, roman, hikâye veya eleştiriyle sınırlı değildir. Bu faaliyetler haricinde dönem sanatçılarının meylettği önemli türlerden biri tercümececiliktir. Onların tercüme faaliyetlerine yönelmelerinde 1860’dan sonra açılan eğitim kurumlarında yetişmeleri etkili olmuştur. Çünkü buralarda başta Fransızca olmak üzere, iyi şekilde yabancı dil eğitimi almışlardır. Dolayısıyla Batı edebiyatını yakından takip etmiş ve edebiyatla ilgili pek çok yazıyı

ve değişik türlerde birçok eseri Türkçeye aktarmışlardır. “Böylece edebiyatta genişleme yolunda kendilerine hem tür hem şekil ve hem de konu bakımından örnek seçme imkânı buldular” (Birinci, 1987: V). Başka bir ifadeyle, tercüme faaliyetleri vesilesiyle yeni düşünüş ve ifade tarzlarıyla karşılaşan Ara Nesil sanatçılarının ufukları genişlemiş, algıları değişmiştir. Batılı sanatçılardan edindikleri yeni fikirler ışığında geleneksel kuralları değiştirme yolunda daha müteşebbis davranmışlardır.

Ara Nesil döneminde Fransız edebiyatından yapılan tercümelerin yanında Lâtin, Leh, Flander (Belçika), Danimarka, Amerika ve Rus edebiyatlarından da tercüme yapılır. Türk edebiyatında mevzubahis edebiyatlardan yapılan bu ilk edebî tercüme; gazete ve dergi okurlarına Fransız edebiyatı dışındaki edebiyatları da okuma ve tanıma fırsatı sunar (Gariper, 2013: 120). Bu açıdan yaptığı tercümelemlerle Türk edebiyatına katkı sağlayan isimlerden biri, Ahmet Rasim'dir. Ahmet Rasim, Batı şiiri ile Türk şiirini kıyaslamak amacıyla Jose Maria Heredia'nın sonelerini tercüme eder. Batı edebiyatıyla ilgili tetkiklerini örneklendirmek için Alexandre Dumas Fils'in bir mektubunu çevirir. İlk çevirisini 1884 yılında *Alexandre Duma Fils'in Bir Mektup Paketi* adıyla kitaplaştıran Halil Edip ise roman tercümelerine ağırlık verir. Alexandre Dumazade'nin *Sezarın* (1884), Lamartine'nin *Jöneview* (1885), Eugene Sue'nin *Paris Esrarı* (1889) ve Piyer Alserer'in *Ressam Roland yahut Hain Zevce* (1888) gibi birçok eseri tercüme eder. Dönem mensuplarından Müstecabzade İsmet; Andre Torpe, Lamartine ve Alfred de Musset gibi Batılı şairlerden şiir tercüme yapar. Romanlarıyla öne çıkan Nabizade Nazım da Türk şiirinin durumunu, gençlerdeki şiir hevesini ve fen bilimleri karşısında şiiri değerlendirdiği “Şairiyyet” makalesini desteklemek için Victor Hugo ile Amedekimon'dan şiirler tercüme eder (Uç, 2006: 411-432). Ara Nesil devresinde yapılan bu tercümelemleri daha birçok örnekle uzatmak mümkündür.

Ara Nesil sanatçılarının eser verdiği edebî türlerden biri de tiyatrodur. Fakat onlar, diğer türlere nispetle tiyatro faaliyetlerine daha az yönelmişlerdir. Bunda dönem itibariyle II. Abdülhamit'in hüküm sürdüğü yıllara denk gelmelerinin etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim ortaya koydukları az sayıdaki tiyatro eserinde de aşk ve evlilik gibi bireysel konulara yer verirler.

Ara Nesil sanatçıları arasında tiyatro türünde eser verenlerden biri, Abdülhalim Memduh'tur. 1866-1905 yılları arasında yaşayan Abdülhalim Memduh; *Ümitsiz Mülakat yahud İstifade-i İbret* (1876), *Nâlân* (1885), *Bedriye* (1887) ve *Abdülhamid ve Genç Türk Bir Harem Ağası (Refik Nevzat ile)* (1901) adlı tiyatro eserlerini yazar. Beş fasıl ve beş perdeden oluşan *Ümitsiz Mülakat yahud İstifade-i İbret* piyesinin

konusu Avrupa’da geçer. Abdülhak Hamit’in *Nesteren* adlı eserinin tesiriyle kaleme aldığı *Nâlân*’daki olay ise bir Afgan sarayında geçer. Üç perdeden oluşan *Bedriye*, hece vezniyle yazılmış manzum bir piyestir. Eserde, ekonomik şartlardan kaynaklı farklı sosyal statüye sahip iki kişinin aşkı ve bu aşka engel olan sosyal statü farkı konu edilir.

Ara Nesil yıllarında, Abdülhalim Memduh’un haricinde tiyatro kaleme alan birkaç isim daha vardır. Örneğin İbnurreşad Ali Ferruh, *Huşeng*’i (1887) yazar. *Şehnâme*’den alınan ve namus kavramı etrafında gelişen bir konuyu beş fasılda işleyen bu eserde anlatım manzum-mensur karışık şekildedir. “Tanzimat sonrası yazarlarının ortak temi olan zulüm aleyhdarlığını işler. Bu basit eserin konusu zalim Kalat hükümdarı Neriman’ın, Huşeng’in kızı Menije’ye göz koymas ve savaşta başarı kazanan Menije’nin nişanlısı Mirza’yı öldürtmesi ve Menije’nin intiharı üzerine gençlerin ölümünden Huşeng’i sorumlu tutarak onu idam ettirmesidir.” (Enginün, 2012: 707). Gedikpaşa Tiyatrosu’nun Türk aktörlerinden Mustafa Nuri, *Büyücü Karı yahut Teehül-i Cebri* (1884) adlı bir fasıl iki tablodan ibaret oyunu yayımlar. Yüzlerce defa temsil edilen komedi niteliğindeki bu eserde, köyde yaşayan karı koca münasebeti kapsamında karşılıklı güven konusu işlenir (Bilga, 1941: 270). Yine bu yıllarda Nabizade Nazım, üç kişi arasında yaşanan aşkı ele alan *Hoşnişin veya Cihanda Safâ Bu mu?* (1881) adlı manzum piyesi yayımlar. *Ceride-i Havadis*’te tefrika edilen bu eser, basit kurgulanmış bir trajedidir. Bu yazar ve eserlere; Şair Niğâr Hanım’ın döneminde sahneye konmuş fakat yayımlanmamış *Girîve* adlı eseri ile *Te’sîr-i Aşk* eseri (Bekiroğlu, 2007: 85) de ilave edilebilir.

Ara Nesil mensubu sanatçıların eser verdiği türlerin arasına makale, fıkra, deneme, edebiyat tarihi, sözlük, ders kitabı gibi daha birçok tür eklenebilir. Gerek konu içerisinde bahsedilen gerek buraya eklenebileceği belirtilen bu tür ve eserlerin varlığı ise -her ne kadar meşhur olan isimlerin gölgesinde kalsalar da- Ara Nesil sanatçılarının Türk edebiyatına sundukları katkıyı göstermesi bakımından oldukça mühimdir.

Sonuç

Edebiyat tarihçileri, Türk edebiyatını dönemlere ayırırken hareket noktası olarak genelde büyük siyasî ve sosyal olayları esas almış, döneme yön veren popüler isimler üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda bazen, Tanzimat Edebiyatı’ndan Servet-i Fünûn Edebiyatı’na geçiş sürecinde olduğu gibi dönemler arasında boşluklar varmış gibi algılanmıştır. Buna karşın, kısmen arka planda kaldığı zamanlar olsa da edebiyat hep var olmuş; yazar ve şairler eser vermeye devam etmiştir. Uzun yıllar göz ardı

edilen bu süreçlerden biri, Mehmet Kaplan tarafından ilk kez 1946 yılında "Ara Nesil" tamlamasıyla adlandırılan dönem olmuştur.

Türk edebiyatında ilk kez Mehmet Kaplan tarafından dikkatlere sunulan Ara Nesil döneminin hangi yılları ve sanatçıları kapsadığı hususunda herkes tarafından kabul edilen kesin bir hükme varılamamıştır. Dönemin bitiş yılı olarak Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın başladığı 1896 yılı genel kabul görürken başlangıç yılı konusunda 1873'ten 1885'e kadar muhtelif görüşler ortaya konmuştur. Bu nesle mensup sanatçıların sayısı ise zaman içerisinde yapılan farklı araştırmalar neticesinde gitgide artmıştır ve yeni araştırmalarla daha da artma ihtimali mevcuttur.

Tanzimat Edebiyatı'nın ikinci neslinden etkilenip Servet-i Fünûn topluluğundaki isimlere ise birçok konuda öncülük yapan Ara Nesil sanatçıları, tıpkı onlar gibi sosyal ve siyasi konulardan uzak durup sanatı esas almışlardır. Aralarında Doğu-Batı, eski-yeni ya da romantizm-realizm (hayaliyyun-hakikiyyun) gibi hususlarda görüş ayrılıkları yaşasalar da kaleme aldıkları eserlerde daha ziyade bireysel duygu ve ızdırapları işlemişlerdir.

Ara Nesil'e mensup sanatçıların sanat anlayışları ve edebî kişiliklerinin oluşumunda, 1860 sonrasında açılan Batı tarzı yeni eğitim öğretim kurumlarında düzenli ve disiplinli tahsil görmeleri etkili olmuştur. Bu okullarda yabancı dil eğitimi aldıkları için özellikle Fransız edebiyatından olmak üzere, Batılı sanatçıların eserlerini asıl kaynağından okuma imkânı bulmuşlardır. Hem yeni tür, şekil ve konu bakımından örnek alabilecekleri eserleri tanımış hem de bu eserlerin birçoğunu Türkçeye çevirmişlerdir. Yaptıkları tercümelemlerle ya da Batılı eserlere öykünerek gerçekleştirdikleri farklı türlerdeki çalışmalarla Türk edebiyatının yenileşmesine katkı sağlamışlardır. Özellikle dönem içerisinde yaşanan edebî tartışmalarda aktif rol alarak Batı edebiyatında gördükleri akımların Türk edebiyatçıları tarafından kabul görmesine ve zihinlere yerleşmesine vesile olmuşlardır. Böylelikle bir taraftan kendilerini geliştirirken bir taraftan da Türk edebiyatının şekillenmesinde rol oynamışlardır.

Kaynakça

AKTAŞ, Şerif – ÖZCAN, Nuri (1989). "Ahmed Râsim", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

AKTAŞ, Şerif (2015). Şiir Tahlili -Teori ve Uygulama-, Kurgan Edebiyat, Ankara.

ANDI, M. Fatih (1993). Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl (Hayatı - Görüşleri - Şiirleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

ARGUNŞAH, Hülya (2012). “Fatma Aliye Hanım ve Hayal ve Hakikat Üzerine”, Hayal ve Hakikat, Kesit Yayınları, İstanbul.

BABACAN, Mahmut (1993). Ara Nesil’de Tenkid, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

BABACAN, Mahmut (2019). “Doğu-Batı Arasında: Ara Nesil”, Türk Edebiyat Tarihi, Cilt 3, (Ed. Halman, Talât Sait – İsen, Mustafa – Horata, Osman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir.

BEKİROĞLU, Nazan (2007). “Nigâr Hanım”, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

BEKİROĞLU, Nazan (2011). Şâir Nigâr Hanım, Timaş Yayınları, İstanbul.

BİLGA, S. Nahit (1941). “Türk Tiyatro Tarihi III”, ServetiFünûn (Uyanış), 22 Kasım/23 Birinciteşrin 1941, s. 270.

BİRİNCİ, Necat (1987). Nâbizâde Nâzım -Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserlerinden Seçmeler-, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BİRİNCİ, Necat (1988). Menemenlizâde Mehmed Tahir, Eserlerinden Seçmeler-, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BİRİNCİ, Necat (1999). “Ara Nesil Edebiyatı”, Osmanlı / Kültür ve Sanat, Cilt 9, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ÇAĞIN, Sabahattin (2020). “Nabizade Nazım”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabizade-nazim>

DAŞCIOĞLU, Yılmaz (1995). Mehmed Celâl’in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

ENGİNÜN, İnci (2012). Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923), Dergâh Yayınları, İstanbul.

FİLDİŞ, Berna; Kaman, Sevda (2017). "Batılılaşma ve Batılılaşmanın Edebiyata Yansımaları: Bir Ara Nesil Edebiyatçısı Mustafa Reşid'in 'Gözyaşları'", *Turkish Studies*, Volume 12/13, p. 245-280.

GARİPER, Cafer (2013). "Geçiş Dönemi: Ara Nesil", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, (Ed. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara.

GÖKÇE, Hasan (2014). *Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hayatı Sanatı ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

GÜLŞEN, Hacer (2018). "Romantizm-Realizm (Hayaliyûn-Hakikiyûn) Tartışmaları ve Beşir Fuat", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, s. 145-152.

HARMANCI, Abdullah (2019). "Edebiyatımızda 'Ara Nesil'", *Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 3/2, s. 157-166.

KACIROĞLU, Murat (2004). "Nâbizâde Nâzım'ın Hikâyeciliği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, s. 81-88.

KANTER, Beyhan (2009). *Servet-i Fünûn Edebiyatı Romanlarında Aile, Kadın ve Çocuk*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

KAPLAN, Mehmet (2004). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Mehmet (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Mehmet; ENGİNÜN, İnci; EMİL, Birol; KERMAN, Zeynep (1989). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Mehmet; ENGİNÜN, İnci; EMİL, Birol; KERMAN, Zeynep (1997). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAPLAN, Ramazan (1997). *Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARAGÜLLE, Fırat (2004). *Ara Nesil Romanında Sosyal Muhteva*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

KAYA, Ahmet İhsan (2013). “Türk Edebiyatında Ara Nesil”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/9, s. 148-159.

KILIÇ, Müzahir; ATALAY, Mehmet (2011). “Şeyh Vasfî ve Cezebât Adlı Eseri”, Doğu Araştırmaları, 8/2, s. 63-92.

KORKMAZ, Ramazan (2019). “Servet-i Fünûn Topluluğu (1876-1901)”, Türk Edebiyat Tarihi, Cilt 3, (Ed. Halman, Talât Sait – İsen, Mustafa – Horata, Osman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir.

MEMİŞ BAYTİMUR, Nazlı (2018). Ara Nesilde Hikâye, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

Nâbizâde Nâzım (1996). Karabibik, (Haz. Sabahattin Çağın), Akademi Kitabevi, İzmir.

NAMLI, Taner (2018). “Şinasî (1826-1871)”, Tanzimat Edebiyatı / Şiir-Roman, (ed. Özcan Bayrak), Asos Yayınları, Ankara.

NAS, Halef (2019). “Bir Başka Açından Abes-Muktebes Tartışması”, Turkish Studies Language and Literature, Volume 14 Issue 2, 2019, p. 733-748.

OKAY, Orhan (2015). Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

OKAY, Orhan (2019). “Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri (1860-1896)”, Türk Edebiyat Tarihi, Cilt 3, (Ed. Halman, Talât Sait – İsen, Mustafa – Horata, Osman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir.

ÖZARSLAN, Ersin (1994). Ara Nesil Edebiyatçısı ve Gazetecisi Mustafa Reşîd Bey Hayatı ve Eserleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

PARLA, Jale (2014). Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

SINAR ÇILGIN, Alev (2006). “Bursa’nın İlk Edebiyat ve Sanat Dergisi: Nilüfer”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7/10, s. 47-64.

ŞEN, Nurcan (2014). Mehmed Celâl’in Hikâye ve Romanları, Kurgan Edebiyat, Ankara.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2012). On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

TARAKÇI, Celâl (1973). Muallim Nâcî Efendi -Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki-, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

TÖRENEK, Mehmet (2010). "Şiirimizde Yenileşme Süreci ve Serbest Şiir", Turkish Studies, Volume 5/2 Spring 2010, p. 13-49.

TURAN, Taner (2019). "1880-1895 Yılları Arasında Yayınlanmış Şiir Kitaplarından Hareketle Ara Nesil Şiirini Anlamak", Turkish Studies Language and Literature, Volume 14 Issue 2, 2019, p. 917-939.

UÇ, Himmet (2006). "Farklı Bir Batılaşma Anlayışını Temsil Edenler: Mutavassıtîn", Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt 7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

UÇMAN, Abdullah (2003). "Mehmed Tâhir, Menemenlizâde", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

UÇMAN, Abdullah (2006). "Nâbizâde Nâzım", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 32, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

YILDIZ, Saadettin (2006). Tanzimat Dönemi Edebiyatı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.